

## WHY AGROTOURISM – OWNER'S OPINION ZAŠTO AGROTURIZAM – MIŠLJENJE VLASNIKA

KRISTINA Brščić<sup>1</sup>, RAMONA Franić<sup>2</sup>, DRAGO Ružić<sup>3</sup>

<sup>1</sup>Institute of agriculture and tourism, K. Huguesa 8, 52440 Poreč, +385 52 408303, fax. +385 52 431659 kristina@iptpo.hr

<sup>2</sup>Faculty of Agriculture in Zagreb, Svetošimunska cesta 25, 10000 Zagreb, ramonaf@agr.hr

<sup>3</sup>Faculty of Economics in Osijek, Gajev trg 7, 31000 Osijek, ruzic@efos.hr

Manuscript received: March 10, 2009; Reviewed: December 14, 2009; Accepted for publication: March 4, 2010

### ABSTRACT

The development of industries and technologies used in agriculture has brought to the known problem of deagrarization in rural areas. By developing tourist activity in rural areas people have possibility of generating satisfying level of income and conditions for better social life. Aim of this paper were to obtained data about age and educational degree structure of people that live and work on agrotourism households and what were the main reasons why they start with this business activity. For example we chose Istria as the region with the largest number of agrotourism households and because Istria is region with the first agrotourism households in our country. The results of primary research, that were carried out by interview, have shown that the main motive for starting agrotourism activity were self-employment (49%, n=43). Other reasons were: better use of extra place, sale of agricultural products, to ensure employment of children - how family would stay together. The main limitations were: agrotourism households are insufficiently organized, unadjusted legal regulations and insufficient help in education.

Keywords: agrotourism, rural area, Istria

### SAŽETAK

Razvoj industrije i tehnologije u poljoprivredi doveli su do poznatih problema deagrarizacije ruralnih prostora. Razvojem turističkih aktivnosti u ruralnim prostorima otvara se mogućnost ostvarenja bolje ekonomske uspješnosti gospodarstava i napretka socijalnih činitelja stanovnika ruralnih područja. Cilj rada bio je utvrditi starosnu i obrazovnu strukturu ljudi koji se bave agroturističkom djelatnošću, te glavne razloge koji su potaknuli vlasnike agroturističkih gospodarstava da se bave ovom poslovnom aktivnošću. Kao primjer uzeta je Istra, regija s najvećim brojem agroturističkih gospodarstava i regija u kojoj se ovaj oblik djelatnosti najranije počeo razvijati. Rezultati primarnog istraživanja, provedenog metodom intervjua, pokazala su da je glavni motiv organiziranja agroturističkih gospodarstava samozapošljavanje (49%, n=43). Sljedeći motivi su: iskoristiti prostor, prodaja vlastitih poljoprivrednih proizvoda, osigurati djeci posao kako bi obitelj ostala na okupu. Kao ograničenja ističu se: nedovoljna organiziranost agroturističkih gospodarstava, neprilagođena zakonska regulativa i nedovoljna pomoć u edukaciji.

Ključne riječi: agroturizam, ruralni prostor, Istra

## DETAILED ABSTRACT

The development of industries and technologies used in agriculture has brought to the known problem of depopulation in rural areas. Increasingly less demand for human work and at the same time growing demand for bigger agricultural production for generating the same levels of income are requiring new approaches of business in rural areas. Tourist activity as global growing industry can be possible way of revitalization of depopulated rural areas. By developing tourist activity in rural areas, people have possibility of generating satisfying level of income and make conditions for better social life. The experiences of foreign countries are point out that integrating of apparently different activities agriculture and tourism can have positive impact on development of rural areas. According to mention above aim of this paper were to obtained data about age and educational degree structure of people that live and work on agrotourism households and what were the main reasons why they start with this business activity. From this point of view, the main objective was to show initial situation which can be good start for future research. Primary research was carried out in 2002. For example we chose Istria as the region with the largest number of agrotourism households and because Istria is region with the first agrotourism households in our country. Method used for the research was interview with many open and closed questions specially created for this purpose. Average interview lasted for about two hours. The results of primary research shown that agrotourism households are bigger then averaged households and that revenue form agrotourism activities are insufficient. Therefore there is a need for additional incomes and some family members have a job out of household. Owner's age was form 27 to 63 that is in average 48 years. Main motive for starting agrotourism activity was self-employment (49%, n=43). However, reasons like: better use of extra place, sale of agricultural products, to ensure children job - how family would stay together, are also mentioned. The main limitations are: agrotourism households are insufficiently organized, unadjusted legal regulations and insufficient help in education. It can be concluded that financial help and help throughout educational programs are important for long term business success.

## UVOD

Polazeći od pretpostavke da ruralni turizam označava turizam u ruralnim područjima može se konstatirati da ova vrsta turizma postoji od samog početka postojanja turističke aktivnosti, odnosno, od prvih putovanja kojima razlog nije bio posao. Međutim, pojam ruralnog turizma u

današnje vrijeme podrazumijeva gotovo potpuno različitu turističku aktivnost negoli je to bila prije stotinu i više godina. Poznato je, naime, da je porastom industrijske proizvodnje stanovništvo polako migriralo iz sela u gradove, što je dovelo do problema deagrarizacije ruralnih prostora. Poljoprivredna proizvodnja, razvojem industrije i tehnologije postajala je sve mehaniziranja i imala je sve manju potrebu za ljudskim radom. Ovi problemi doveli su do promjena, kao što su gubitak zaposlenja i sve manji dohodak u poljoprivrednom sektoru. Gradovi su postajali sve veći a ruralni prostori sve napušteniji. U kontrastu s time, turizam je postajao aktivnost koja se brzo razvijala i postala značajan čimbenik ekonomskog rasta u zemljama u kojima se razvijala [12, 23]. Posljednjih godina ruralni prostor je doživio promjene. Očuvanje prirode i okoliša postaje sve značajnije. Povijesne znamenitosti i tradicionalne ruralne sredine (ruralna društva) dobivaju sve više na značenju. U nekim pristupačnijim ruralnim regijama, razvijenih zemalja, stanovništvo se polako vraća na selo nezadovoljno uvjetima života u velikim gradovima – trend poznat kao protiv-urbanizacija (counter urbanisation) [17]. Danas, ruralni prostori nemaju više ulogu samo primarne proizvodnje, nego svoje različitosti počinju pretvarati u ponudu kroz različite dodatne turističke aktivnosti. Tako se polako imidž sela i ruralnog prostora mijenja i selo postaje poželjno mjesto za življenje.

Turistički proizvod u velikom dijelu podrazumijeva uslugu. Važno je naglasiti da proizvodno – uslužne aktivnosti u turizmu, pa tako i u ruralnom turizmu i agroturizmu, podrazumijevaju puno ljudskog rada, sezonsko poslovanje, noćni rad itd. Agroturistička aktivnost specifična je jer obitelj koja obavlja turističku aktivnost unutar svog gospodarstva mora prije svega obavljati poslove vezane uz poljoprivrednu proizvodnju. Osim znanja potrebnog za normalno obavljanje poljoprivredne djelatnosti, poznavanja tehnologija poljoprivredne proizvodnje, ljudi koji rade u agroturističkom gospodarstvu moraju posjedovati i određene komunikacijske vještine i kulturu ophođenja s ljudima i sl. To znači da ljudi koji se bave agroturističkom aktivnošću moraju imati vrlo različita znanja kako bi mogli udovoljiti temeljnim uvjetima za pružanje agroturističkih usluga. Iz tog razloga ljudski resursi imaju ključnu ulogu u razvoju agroturističke aktivnosti. Interakcija između dinamike obitelji i poslovnih aktivnosti vrlo su važne i uključuju rješavanje pitanja kao što su uloga različitih spolova, rješavanje obiteljskih pitanja, vlasništvo, uključenost obitelji u posao, te evolucija poslovnog subjekta tijekom životnog ciklusa obitelji [8]. Sve ovo ima utjecaj na ciljeve obitelji, kao i na realizaciju poslovnih aktivnosti. Također, važno je za razvoj poslovanja i planiranja programa u destinaciji

razumjeti što motivira vlasnike poslovnih subjekata, te kakav je utjecaj njihovih ciljeva i vrijednosti na prirodu i realizaciju ovih aktivnosti [8]. Dakle, je li obitelj ili vlasnik poslovnog subjekta u ruralnom prostoru, primarno motiviran načinom života koji donosi organiziranje agroturističke aktivnosti u obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu ili su njegovi ciljevi usmjereni prema povećanju prihoda i daljnjem širenju poslovanja.

## METODE RADA

Za potrebe rada osim sekundarnog istraživanja korišteni su i podaci dobiveni primarnim istraživanjem provedenim tijekom kolovoza 2002. godine. Primarno istraživanje bilo je usmjereno na utvrđivanje elemenata koji determiniraju ponudu u subjektima agroturističkog gospodarstva i elemente marketinških aktivnosti unutar tih gospodarstava. Za potrebe ovog istraživanja kreiran je poseban anketni upitnik, koji je sadržavao više pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Podaci korišteni u ovom radu samo su dio podataka prikupljenih istraživanjem. Podaci su prikupljeni metodom intervjua, odnosno, u izravnom razgovoru autora s vlasnicima gospodarstva, koji je u prosjeku trajao oko dva sata. Planirano je anketiranje svih registriranih agroturističkih gospodarstava pri Hrvatskoj gospodarskoj komori, kojih je u Istarskoj županiji, prema evidenciji bilo 68. Međutim, kod provedbe ankete utvrđeno je da od 68 registriranih seoskih domaćinstava devet gospodarstava više ne radi ili su preregistrirali posao u djelatnost u ugostiteljstvu (konobu). Zatim, u sedam gospodarstava vlasnici su bili nedostupni. Vlasnici tri gospodarstva nisu pristali na anketu, a u šest slučajeva intervju se nije uspio dogovoriti zbog prezauzetosti vlasnika. Prema tome, ukupno su anketirana 43 gospodarstva. Cilj rada je pokazati inicijalno stanje, sada već s vremenskim odmakom, koje tako promatrano predstavlja dobru osnovu za buduća istraživanja.

## Pojmovno određenje agroturizma

U Hrvatskoj pojmovi agroturizma i ruralnog turizma nisu jasno definirani nego se za oba pojma koristi pojam seoski turizam. Seoski turizam (eng. rural tourism, njem. Urlaub auf dem Bauernhof, Dorftourist), ruralni ili zeleni turizam, je prema Rječniku turizma (str. 348), oblik turizma u kojem se podrazumijeva povremeni boravak turista u seoskoj sredini koja posjetiteljima, osim čistog zraka i prirodnog ambijenta, pruža različite mogućnosti aktivnog sudjelovanja u životu i radu u seoskom gospodarstvu (primjerice, berba grožđa i voća, skupljanje sijena, timarenje konja i sl.), ali i sudjelovanje u blagdanskim i prigodnim svečanostima, pokladnim običajima i drugim manifestacijama [22]. Turisti borave na seoskom gospodarstvu, pa danas takva gospodarstva

koja primaju turiste raspoložu posebnim smještajnim uvjetima (sobama ili čak posebnim smještajnim objektima), a svoje kapacitete prodaju preko posrednika ili izravno. Weber i Mikačić seoski turizam definiraju kao ugošćivanje pojedinaca ili obitelji u seoskom ugođaju (sobe s tipičnim seoskim namještajem, seoska hrana) u pojedinim predjelima ljeti ili zimi ili tijekom cijele godine u područjima atraktivne prirode (ribolov, rad u vrtu, na polju, berbe, gljivarenje itd.) [26]. Također, navode da turisti koji se odlučuju za ovaj oblik turizma žele upoznati način života i rada u ovakvim sredinama, pa uobičajeno sudjeluju u mnogim poslovima svojih domaćina. Pri Hrvatskoj gospodarskoj komori [9] koristi se sljedeća definicija: „Turističko seosko obiteljsko gospodarstvo je manja gospodarska cjelina smještena u turistički atraktivnome kraju koja daje izvoran proizvod ili uslugu gospodarstva, a u čiji su rad uključeni svi članovi obitelji. Poljoprivredno, obiteljsko, seosko gospodarstvo koje pruža turistički proizvod ili uslugu stječe status „turističkoga seoskog obiteljskog gospodarstva“. Turizam na obiteljskom gospodarstvu dopunska je djelatnost vlasnika gospodarstva i njegove obitelji.“

Kušen predlaže po uzoru na inozemna rješenja da se pojam „seoski turizam“ odgovarajuće nadomjesti s dva naziva „ruralni turizam“ i „seljački turizam“ (ili „turizam na seljačkim gospodarstvima“) [11]. Po njegovu mišljenju naziv ruralni turizam (francuski: tourisme rural, talijanski: turismo rurale, španjolski: turismo rural, njemački: Ferien auf dem Land, slovenski: turizem na podeželju) u hrvatskom jeziku nema dovoljno dobru zamjenu. Riječ koja bi označila ukupan izvangradski prostor je riječ seoski a odnosi se samo na područje sela kao naselja. Po njegovu mišljenju postoje riječi kao što su provincija, ladanje i unutrašnjost koje nisu dovoljno precizne za ove potrebe. Kako se u stručnoj literaturi, osobito geografskoj, rabi sintagma „ruralni prostor“ logičnim slijedom izvodi i naziv ruralni turizam. Također, navodi 19 mogućih vrsta turizama koje objedinjavaju pojam ruralnog turizma, a ovu klasifikaciju preuzela je i Hrvatska gospodarska komora [9]. Za pojam turizma koji se razvio na seljačkim gospodarstvima ili obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima (engleski: Farm Tourism, agrotourism, agritourism, francuski: tourisme a la ferme, talijanski: agriturismo, španjolski: agroturismo, njemački: Urlaub Ferien auf dem Bauernhof, slovenski: kmečki turizem) predlaže naziv seljački turizam ili turizam na seljačkom gospodarstvu, budući da su inozemni nazivi vezani uz nazive seljak (kmet, Bauer) ili seljačko gospodarstvo (farm, ferm, Bauernhof, kmetija), ali nigdje uz naziv selo (village, Dorf, vas).

Osim prijedloga Kušena koji predlaže pojam ruralnog turizma i turizma na seljačkom gospodarstvu, pojam

agroturizma i ruralnog turizma se poistovjećuje i u praksi. Međutim, to nije samo slučaj u Hrvatskoj nego i u nekim drugim zemljama [21]. Obzirom na činjenicu da pojam agroturizam u nas nije jednoznačno definiran niti jednoznačno korišten, koristimo definiciju OECD-a (Organisation for Economic Co-operation and Development). Prema definiciji OECD-a, agroturizam je sastavnica ruralnog turizma koji je podijeljen na: agroturizam, ekoturizam, avanturistički i izletnički (countryside) turizam [17,3,7]. Agroturizam je uže definiran kao turistička aktivnost koja je organizirana od strane obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, odnosno poljoprivrednih proizvođača, dok ostali spomenuti vidovi ruralnog turizma mogu biti organizirani od strane poljoprivrednog gospodarstva, ali to najčešće nije slučaj nego ga uglavnom organiziraju subjekti izvan ruralnog prostora i/ili subjekti koji nisu uključeni u poljoprivrednu djelatnost. Budući da se u praksi pojam agroturizam najčešće koristi, u radu koristimo ovaj termin.

Agroturizam se najčešće temelji na relativno malim poljoprivrednim gospodarstvima, koja poslovanje temelje na tradiciji lokalnog područja [21]. Može se reći da agroturizam predstavlja spoj dviju različitih djelatnosti turizma i poljoprivrede. Specifičnosti i jedne i druge djelatnosti međusobno su povezane unutar jednog poslovnog subjekta, obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva. Naime, pod pojmom agroturističkog gospodarstva može se podrazumijevati i jedan dio ukupnog gospodarstva koji čine više poslovnih subjekata, međutim, u daljnjem tekstu pojam agroturizam ili agroturističko gospodarstvo promatrat će se kao pojedinačni poslovni subjekti. To znači da agroturističko gospodarstvo predstavlja jedno obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo koje se bavi turističkom aktivnošću, a ne dio ukupnog gospodarstva koje čini više poslovnih subjekata. Slijedom toga pojam agroturističke djelatnosti može se definirati kao ukupnost svih djelatnosti, ugostiteljsko-turističkih kao i poljoprivrednih, unutar određenog agroturističkog gospodarstva.

#### Povijesni razvoj agroturizma u nas

Agroturizam ima sve veći udio u globalnoj turističkoj „industriji“, pogotovo u Europi gdje postoji već više od 100 godina. Počeci ruralnog turizma, pa tako i agroturizma, povezuju se s putovanjima aristokracije na selo. Do kraja 18. stoljeća odlazak aristokracije na selo bio je motiviran težnjom za doživljajem u prirodi, što je ostalo zabilježeno u mnogim umjetničkim djelima poznatih slikara i pisaca toga doba. „Otkrivanjem“ planina, morskih obala i termalnih izvora visoka se klasa usmjerila prema novim mjestima koja postaju monderna ljetovališta (u brdskim predjelima) i zimovališta (uz more). Razvojem željeznice

do polovice 19. stoljeća, koja se vrlo brzo širila Europom, pojedina mjesta postala su poznata turistička središta. Također, razvoj željeznice omogućio je i putovanja u mnoga ruralna područja, tako da selo ipak nije potpuno napušteno kao turistička destinacija [20]. Posljednjih 20 – tak godina agroturizam se djelomično proširio i zbog mišljenja da on može imati veliki utjecaj na promociju poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda. Naime, agroturizam pruža poljoprivrednim proizvođačima novu mogućnost povećanja prihoda nudeći pretežito urbanom stanovništvu doživljaj života na selu te mogućnost učenja o važnosti poljoprivrede u lokalnom gospodarstvu.

Europske zemlje, kao što su Francuska, Irska, Španjolska i Austrija, u kojima se ruralni turizam počeo ranije razvijati nego li kod nas, imaju relativno mali broj agroturističkih gospodarstava. Francuska, Irska, Njemačka imaju oko 3% agroturističkih gospodarstava u odnosu na ukupni broj gospodarstava, a Italija tek 0,3% agroturističkih gospodarstava u odnosu na ukupan broj poljoprivrednih gospodarstava. Zadnjih nekoliko godina raste zanimanje za ruralni turizam i u istočno europskim zemljama i centralnoj i južnoj Americi, i Aziji [3], te u Australiji i Novom Zelandu. Međutim, važno je istaći da iako postoji relativno mali broj ovih gospodarstava, ona čine jedinstvenu, nenadomjestivu, turistički zanimljivu ponudu, te na taj način čine određenu destinaciju atraktivnijom.

U Hrvatskoj se ruralni turizam, pa tako i agroturizam, posebice razvio u Istarskoj županiji što nije čudno budući je Istra najrazvijenija turistička regija [25, 4]. Veliku ulogu u razvoju ruralnog turizma imala je Turistička zajednica Istarske županije koja je ozbiljnije počela s inicijativom pomoći turističkim aktivnostima u ruralnim prostorima od 1997. godine. Razlozi zašto se regionalna Turistička zajednica uključila u poticanje agroturizma i općenito ruralnog turizma su višestruki od produžetka turističke sezone i obogaćivanja turističke ponude, do zaštite prirode [1,2]. U isto vrijeme, s inicijativom Turističke zajednice, Istarska županija osigurava i financijsku potporu ugovaranjem kreditnih linija u svrhu adaptacije starih kamenih zdanja za pružanje turističkih usluga, usluga smještaja te ugostiteljskih usluga [1]. Osim financijske potpore, razvoju su doprinijele i promocijske aktivnosti regionalne Turističke zajednice.

Razvoj ruralnog turizma, odnosno agroturizma u Hrvatskoj, sustavno prati i potiče Hrvatska gospodarska komora. Stoga je radi bolje organizacije i suradnje vlasnika turističkih seoskih gospodarstava u Hrvatskoj gospodarskoj komori 25. listopada 1995. osnovana strukovna udruga pod nazivom Zajednica turističkih seoskih gospodarstava. U okviru Zajednice djeluje stručna služba koja prati, potiče i usmjerava rad, te organizira

savjetovanja i konzultacije za sve zainteresirane subjekte. Članom Zajednice turističkih seoskih gospodarstava može postati svaki vlasnik obiteljskog gospodarstva koji se pored osnovne poljoprivredne djelatnosti želi baviti dodatnom turističkom aktivnošću te ponašati u skladu s odredbama Zakona u ovoj djelatnosti [9]. Prema podacima Hrvatske gospodarske komore, u 2002. godini bilo je ukupno 109 gospodarstava. U 2003. godini zabilježen je veliki porast broja registriranih turističkih seoskih obiteljskih gospodarstava, što prema njihovu mišljenju govori o tome da su vlasnici obiteljskih gospodarstava jasno prepoznali turizam kao važnu dopunsku djelatnost. U Hrvatskoj je u 2003. godini registrirano 251 turističko seosko obiteljsko gospodarstvo. Iako je postotak rasta vrlo visok, analize pokazuju da razvoj nije ravnomjeran u svim hrvatskim područjima te da su najzastupljenije županije po broju gospodarstava Istarska, Dubrovačko – neretvanska i Krapinsko – zagorska županija, dok su posebni poticaji potrebni Vukovarsko – srijemskoj i Primorsko – goranskoj županiji [9]. U 2005. godini registrirano je ukupno 309 turističkih seljačkih domaćinstava. Tijekom 2006. godine Zajednica turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava Hrvatske restrukturirala se u Zajednicu ruralnog turizma Hrvatske [9]. U 2007. godini bilo je 353 registriranih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, s ukupno 891 registriranih kreveta. Prvi puta u broju gospodarstava Dubrovačko-neretvanska županija (70) pretekla je Istarsku županiju (64), ali ne i po broju kreveta. Dubrovačko-neretvanska županija ima samo 23 registriranih kreveta, a Istarska županija 253, odnosno, najviše u Hrvatskoj. Od ukupnog broja registriranih 81% nudi i uslugu prehrane, a 59% nudi usluge kušaonice. I dalje je izrazito neravnomjeran prostorni raspored ovih gospodarstava, pa tako 6 županija nema registriranih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, a 7 kontinentalnih županija ima registrirano manje od 10. [15]

Važnost i uloga agroturizma i ruralnog turizma, te svijest o potrebi udruživanja i stvaranja preduvjeta za razvoj ovih aktivnosti, doveli su do potpisivanja Deklaracije o ruralnom turizmu. Deklaracija je potpisana na inicijativu Hrvatskog farmera d.d., Ruralisa - konzorcija agroturizma i ruralnog turizma Istre i Kluba članova "Selo" u Benkovcu 09.04.2008. Deklaraciju su potpisali predstavnici devet županija, dvaju gradova, dviju općina kao i devet institucija i strukovnih udruženja [5]. U 2008. godini Uredbom o unutarnjem ustroju (NN 34/08) Ministarstvo turizma dobiva Upravu za posebne oblike turizma i turizam na kontinentu, unutar koje se nalaze tri odjela: za ruralni turizam, za kulturni turizam i za ostale posebne oblike turizma. [16]

Važnost razvoja ruralnog turizma, pa tako i agroturizma, od 2009. godine potpomaže Vlada, odnosno, država

preuzimanjem obveza za programe kreditiranja seoskog turizma, pod nazivom „Razvoj turizma na selu“, te bi u idućih 16 godina Ministarstvo turizma preuzelo subvencioniranje 155 milijuna kuna. Radi se o kreditima koji su namijenjeni za stvaranje smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta za seoski turizam, te stvaranje uvjeta za dodatne sadržaje i atrakcije u seoskom turizmu. Krediti mogu biti od 10 do 300 tisuća eura, a kamatu od 8 posto godišnje sufinanciralo bi Ministarstvo turizma s 6%, dakle, krajnji korisnici imali bi 2% kamate na kredite. [18]

#### Elementi agroturizma

Smatra se da je jedna od mogućih strategija zaustavljanja negativnih trendova u depopulaciji ruralnih područja i napuštanju poljoprivredne proizvodnje ekonomska diverzifikacija. Postoje primjeri da ruralne lokalne zajednice pokušavaju razviti nove ekonomske aktivnosti kako bi stanovništvo ostalo na gospodarstvima. Novi poslovi uglavnom uključuju daljnje procesuiranje poljoprivrednih proizvoda, odnosno proizvodnju proizvoda dodane vrijednosti (value added), manje prerađivačke pogone, e-poslovanje i turizam [24]. Agroturizam je aktivnost temeljena na vlasništvu zemljišta, pokazuje rast i doprinosi razvoju ruralnog prostora i smanjenju depopulacije tako što privlači i razvija nove usluge u ruralnom prostoru, otvara mogućnost zaposlenja, stvara novu infrastrukturu kao i mogućnost ostvarivanja dodatnog izvora prihoda [21]. Razvoj ruralnog turizma, pa tako i agroturizma, kao dio strategije ruralnog razvoja uključuje diversifikaciju u lokalnoj ekonomiji, dodani izvor prihoda poljoprivrednom gospodarstvu razvojem turističkih aktivnosti na postojećim gospodarstvima, kreiranje dodatnih rekreativnih aktivnosti koje mogu koristiti stanovnici lokalne zajednice kao i turisti, isticanje zajedništva – identificiranjem stanovnika s cijelim mjestom ili lokalnom zajednicom [23,19,13]. Zbog ovih razloga agroturizam je potican od regionalnih i nacionalnih vlasti, kao model zaustavljanja depopulacije ruralnih prostora, odnosno, vlasti pomažu poljoprivredne proizvođače kako bi izgradili smještajne i ugostiteljske kapacitete [21]. U literaturi se spominje da su najčešće aktivnosti na agroturističkim gospodarstvima: „sam uberi proizvod“ (pick-your-own produce), edukacijski programi za djecu, zoološki vrt s domaćim životinjama i festivali na gospodarstvu [14]. U Istri, pa i u Hrvatskoj, ponuda se temelji na smještaju u apartmanima, ugostiteljskoj ponudi domaćih jela te kušanju vina, dok su ostali oblici ponude vrlo rijetki. Agroturizam može biti organiziran u više oblika, to su najčešće stacionarni, stacionarni oblik u kojem gosti sami pripremaju hranu ili se hrane izvan gospodarstva, ugostiteljsko – izletnički

agroturizam, gospodarstva otvorenih vrata [10]. Ova četiri oblika agroturističkih gospodarstava su prisutna u agroturističkoj ponudi u Istri, a prevladava oblik gospodarstava koja nude samo ugostiteljske usluge.

#### Rezultati istraživanja

S obzirom da se agroturizam kao poslovna aktivnost u Istri značajnije razvila tek posljednjih petnaestak godina do sada kod nas nije bilo većih empirijskih istraživanja. Upravo zato zanimljivo je vidjeti tko su ljudi koji nude agroturistički proizvod. Analizom podataka prikupljenih intervjuiranjem vlasnika agroturističkih gospodarstava dobivena je struktura kućanstava koja nude ovakav oblik ponude. Rezultati o broju članova, starosnoj i obrazovnoj strukturi, dobiveni su analizom podataka iz ankete.

Iz tablice se vidi da su obitelji, koje se bave agroturističkom djelatnošću, brojnije odnosno prosječno kućanstvo čini više članova. Naime, agroturističku djelatnost karakterizira uključenost cijele obitelji u poslove vezane uz poljoprivredu, ali isto tako i uz ugostiteljsko-turističke poslove. Obitelji najčešće nemaju jasno podijeljene poslove između članova, nego svi članovi u kućanstvu međusobno pomažu jedni drugima, od djece do najstarijih. U prosjeku jedno kućanstvo čini 1,49 obitelji i to najčešće, obitelj s dvoje djece i jednim starijim članom, bakom ili djedom. Promatramo li udjele 53,5% kućanstva čini jedna obitelj - roditelji s djecom, 44,25% kućanstva čine dvije

obitelji – roditelji s djecom, te odvojeno bake i djedovi, te 2,3% čine tri obitelji, dakle, baka, roditelji, djeca, te sin sa suprugom. Broj članova u obitelji je najčešće 4 člana ili u prosjeku 4,77, što je više od prosjeka kućanstava obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj koji iznosi 3,33 [6]. Što znači da su kućanstva koja se bave agroturističkom djelatnošću brojnija od prosjeka kućanstava obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Rezultati istraživanja u Istri pokazuju da su voditelji kućanstava uglavnom muškarci starosne dobi od 27 do 63 godine, odnosno, u prosjeku stari 48 godina. Međutim, iako su muškarci glavni nositelji i inicijatori aktivnosti, značajna je velika uključenost supruga, pa i cijele obitelji u radu cjelokupnog gospodarstva.

Kao što se vidi iz tablice 2. najveći broj članova ima obrazovanje na razini srednje stručne spreme, dok je dosta veliki broj onih koji nemaju niti osnovnoškolsko obrazovanje. Ukupno gledano samo 31 osoba ili 15% u ukupno 12 kućanstava (28%) ima stručnu spremu vezanu uz ugostiteljsko-turističku aktivnost. Srednjoškolsko poljoprivredno obrazovanje ima samo 5 osoba (2%) u 4 kućanstva (9%), dok je obrazovanje ostalih članova kućanstava nevezano za poljoprivrednu i ugostiteljsko-turističku djelatnost. Iz rezultata je vidljivo da vrlo mali broj ljudi nema adekvatno obrazovanje kako za obavljanje poljoprivredne djelatnosti tako i za obavljanje ugostiteljsko - turističke djelatnosti, što sigurno može

Tablica 1. Struktura kućanstva prema broju članova (n=43)  
Table 1. Household structure according to number of household members (n=43)

<i>Promatrana veličina</i> <i>Observe measure</i>	<i>Srednja vrijednost</i> <i>Average value</i>		<i>Standardna devijacija</i> <i>Standard deviation</i>	<i>Koeficijent asimetrije</i> <i>Asymmetry coefficient</i>
	<i>Mod</i>	<i>Aritmetička sredina</i>		
	<i>Mod</i>	<i>Arithmetic mean</i>		
Broj obitelji u kućanstvu	1	1,49	0,55	0,50
Broj članova u kućanstvu	4	4,77	1,59	0,48

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. g.  
Source: Survey, August 2002.

Tablica 2. Stručna sprema članova kućanstava (n=204)  
Table 2. Qualifications of household members (n=204)

<i>Stručna sprema</i> <i>Qualifications</i>	<i>Broj članova</i> <i>Number of members</i>	<i>Udio %</i> <i>Share %</i>
Završena visoka stručna sprema	3	1
Završena viša stručna sprema	8	4
Završena srednja stručna sprema	97	47
Završena osnovna škola	28	14
Završeno manje od osnovne škole	28	14
Predškolska djeca, učenici i studenti	40	20
Ukupno	204	100

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
Source: Survey, August 2002.

biti jedan od ograničavajućih čimbenika u razvoju agroturističke djelatnosti. Na pitanje o prijašnjem iskustvu u ugostiteljsko-turističkoj djelatnosti u 23 kućanstava (53%) netko od članova ima radno iskustvo u turizmu, kao konobar, kuharica, vođenje ugostiteljskog objekta, vodiča ili servira, a netko od članova u 17 kućanstava (40%) završilo je obuku o agroturističkoj djelatnosti koje je 1997. godine organiziralo Ministarstvo turizma. Rezultati pokazuju da su članovi postojećih agroturističkih gospodarstva, prije organiziranja agroturističke djelatnosti, ipak imali određeno iskustvo u ugostiteljsko-turističkoj djelatnosti ili su ga stekli kroz spomenutu edukaciju Ministarstva turizma. Dakle, nisu u potpunosti needucirani ušli u posao, kako se moglo zaključiti iz razine obrazovanja članova kućanstava.

Prema udjelu zaposlenosti u 60% gospodarstava ili u 26 od ukupno 43 anketiranih gospodarstava, netko od članova obitelji ima stalno zaposlenje izvan gospodarstva, dok u ostalih 17 kućanstava (40%) članovi su zaposleni isključivo na gospodarstvu ili su u mirovini. Ovi rezultati pokazuju da u većini slučajeva ukupni prihod kućanstava agroturističkih gospodarstava čine prihodi iz poslovanja agroturističkog gospodarstva, te se dio prihoda ostvaruje izvan samog gospodarstva, kroz nesamostalan rad u drugim djelatnostima ili kao mirovina. Iz ovoga se može zaključiti da prihodi koji se ostvaruju poslovanjem agroturističkog gospodarstva nisu dovoljni te postoji potreba za dodatnim izvorom prihoda, odnosno zaposlenjem nekog od članova obitelji, izvan gospodarstava.

Najčešći razlozi za ulazak u posao agroturizma, prema odgovorima voditelja gospodarstava, je samozapošljavanje (tablica 3.).

Ovakav rang motiva pretpostavlja dobru osnovicu za budući razvoj ove aktivnosti. Naime, pitanje je koliko

će dugo agroturističko gospodarstvo funkcionirati kao takvo ukoliko je vlasnik počeo raditi samo na nagovor prijatelja. Naime, istraživanjem se potvrdilo da gospodarstva kojima je razlog otvaranja agroturističke djelatnosti bio „nagovorili su me prijatelji“ u pravilu ne znaju kako se dalje razvijati. Većina gospodarstava nema definiranih poslovnih planova pa čak niti kao zamišljenu ideju koja nije iznesena na papiru. Što svako može biti ograničavajući čimbenik u razvoju agroturističke djelatnosti.

Na pitanje kako su odlučili ponuditi svoje gospodarstvo kao agroturističko gospodarstvo njih 88% (38 gospodarstava) je odgovorilo da su sami odlučili o tome, dok je ostatak odgovorio da je važnu ulogu u odluci imala agencija, turistička zajednica i prijatelji.

Nedovoljna organiziranost gospodarstava je prema mišljenju najvećeg broja gospodarstava ograničavajući element u razvoju agroturizma. Naime, od ukupnog broja gospodarstava njih 19 ili 44% je uključeno u jednu od četiri udruge (do 2006. godine niti jedna udruga nije aktivna). Zbog takve raspršenosti gospodarstva nemaju snage utjecati na lokalnu i nacionalnu vlast i tako zastupati zajedničke interese.

Neprikladna zakonska regulativa, također, predstavlja problem daljnjem razvoju djelatnosti. Problem nedovoljne edukacije nadovezuje se na problem neorganiziranosti, međutim, to je jedan od elemenata na koji se može puno jednostavnije i brže utjecati nego li na element loše infrastrukture, koji je na 4. mjestu prema rangu. Pod lošom infrastrukturom podrazumijevaju se problemi vezani za lošu opskrbu vodom primjerene kvalitete, zatim loše ceste i preslabe električne energije, te nepostojanje javne rasvjete (tablica 4.).

Započetak organiziranja ili za daljnji razvoj agroturističkih usluga 53% agroturističkih gospodarstava tražilo je

Tablica 3. Osobni i obiteljski razlozi za otvaranje agroturističkog gospodarstva, prema rangu (n=43)  
Table 3. Personal and family reasons for starting agrotourism business, according to rank (n=43)

<i>Rang</i> <i>Rank</i>	<i>Motivi</i> <i>Motives</i>	<i>Broj</i> <i>gospodarstava</i> <i>Number of</i> <i>households</i>	<i>Udio (%)</i> <i>Share (%)</i>
1.	Raditi samostalno, samozapošljavanje	21	49
2.	Iskoristiti višak prostora	15	35
3.	Prodaja poljoprivrednih proizvoda	10	23
4.	Osigurati djeci posao kako bi obitelj bila na okupu	4	9
5.	Počeli raditi na nagovor prijatelja	4	9
6.	Iskoristiti iskustvo stečeno u turističkoj djelatnosti	3	7

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
Source: Survey, August 2002.

Tablica 4. Ograničavajući elementi u razvoju agroturističke aktivnosti prema mišljenju vlasnika, poredano prema rangu (n=43)

Table 4. Restrictive elements in agrotourism development according to owner's opinion, according to rank (n=43)

<b>Rang</b> <b>Rank</b>	<b>Ograničavajući elementi</b> <b>Restrictive elements</b>	<b>Broj gospodarstava</b> <b>Number of households</b>	<b>Udio (%)</b> <b>Share (%)</b>
1.	Nedovoljna organiziranost agroturističkih gospodarstava	25	58
2.	Zakonska regulativa	20	47
3.	Nema kontinuirane edukacije	20	47
4.	Loša infrastruktura	16	37
5.	Raspoloživa sredstva	14	33

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
Source: Survey, August 2002.

kredit ili od Turističke zajednice Istarske županije ili od Fonda za poljoprivredu i razvoj agroturizma. Fond za poljoprivredu i razvoj agroturizma dodijelio je vlastita sredstva, a Turistička zajednica posredovala je kod dobivanja kredita od komercijalne banke. Kredit je dobilo 42% gospodarstava. Na pitanje jesu li im potrebna kreditna sredstva za daljnji razvoj djelatnosti 72% ili 31 gospodarstvo, odgovorilo je potvrdno. Odgovori na pitanje, u što bi utrošili dobivena sredstva, grupirani su u sljedećoj tablici 5.

Ovakvi rezultati su djelomično i očekivani. Naime, pod pretpostavkom da su se (a istraživanje je pokazalo da je u većini slučajeva tako), agroturističkom djelatnošću, kao dodatnom aktivnošću, počela baviti obiteljska poljoprivredna gospodarstva koja su već imala određenu poljoprivrednu proizvodnju, ali ne i turističke kapacitete. Za obavljanje agroturističke aktivnosti i za daljnji razvoj ove aktivnosti neophodno je investirati u povećanje kvalitete ugostiteljsko-turističkih kapaciteta.

Kako je prema inozemnim istraživanjima pomoć od lokalne i nacionalne vlasti izuzetno važna za razvoj agroturističke djelatnosti vlasnicima je ponuđeno da ocijene suradnju s lokalnim vlastima. Rezultati su dani u tablici 6.

Iako je kod nekih lokalnih zajednica suradnja za svaku pohvalu, ipak još veliki broj nema nikakvu podršku lokalne vlasti ili je ona nezadovoljavajuća za razvoj ove djelatnosti, što je svako ograničavajući čimbenik razvoja.

Na pitanje što je potrebno za uspješno poslovanje agroturističkih gospodarstava, vlasnicima nisu bili ponuđeni odgovori nego su dobiveni odgovori grupirani kasnije, te poredani prema rangu u tablici 7.

Najviše vlasnika misli da je uključenost cijele obitelji u posao neophodna za rad agroturističkih gospodarstava. Prema njihovom mišljenju bez ovog osnovnog elementa ovakav model poslovanja ne bi mogao funkcionirati.

Dio gospodarstva uvidio je važnost uključenosti cijele obitelji u posao, no većina ostalih voditelja to podrazumijeva samo po sebi, te ovaj element nisu posebno isticali. Na visokom četvrtom mjestu je potreba za kategorizacijom, odnosno standardizacijom, koja, iako postoji, u praksi još nije zaživjela. Ovo znači da su vlasnici gospodarstava uvidjeli da se u budućoj promociji ne mogu sva gospodarstva izjednačiti zbog potencijalnog nezadovoljstva turista.

Planovi voditelja gospodarstava, kratkoročni i dugoročni, prezentirani su u tablici 8., prema rangu. Kod odgovora na ovo pitanje vlasnicima nisu bili ponuđeni odgovori nego su kasnije odgovori ispitanika grupirani.

Na pitanje o kratkoročnim planovima najviše odgovora je bilo – „ništa ne mijenjati“. To nije neobično ako se uzme u obzir da se promatrana gospodarstva agroturizmom bave tek nekoliko godina, što je kratko vrijeme za neke veće pomake u poslovanju. Proširenje ponude planira svega 9% gospodarstava, što nije dobar pokazatelj. Naime, postojeća ponuda, uglavnom se temelji na ponudi hrane i pića, te noćenju. Stoga je važno proširiti ponudu te tu tražiti mogućnosti budućeg razvoja agroturističke aktivnosti. Na pitanje što se podrazumijeva pod proširenjem ponude, odgovori su bili izgradnja konobe, mogućnost letenja balonom i paraglajding.

Dugoročno najviše se planira proširenje ugostiteljsko-turističkih kapaciteta i daljnji razvitak općenito. Proširenje ponude planira 16% gospodarstava, pod čime podrazumijeva ponudu rekreativnih aktivnosti, izgradnju bočališta, uređenje prostora za kamp, izgradnju bazena i uređenje staze za motore. Nažalost, manji broj gospodarstava, kratkoročno njih 12% i dugoročno svega njih 5%, planira proširenje poljoprivredne proizvodnje. Ovo nije dobar pokazatelj jer je poljoprivredna proizvodnja na agroturističkim gospodarstvima u prosjeku je vrlo mala [2]. Na temelju ovog pokazatelja može se zaključiti da glavni cilj agroturističke aktivnosti nije prodaja



Tablica 5. Utrošak potencijalnih kreditnih sredstava (n=43)  
Table 5. Consumption of potential credit funds (n=43)

<i>Rang</i> <i>Rank</i>	<i>Namjena sredstava</i> <i>Allocation of funds</i>	<i>Broj gospodarstava</i> <i>Number of households</i>	<i>Udio (%)</i> <i>Share (%)</i>
1.	Proširenje turističkih kapaciteta	26	60
2.	Proširenje poljoprivredne proizvodnje	12	28
3.	U promociju	5	12

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
Source: Survey, August 2002.

Tablica 6. Suradnja agroturističkih gospodarstava i lokalne vlasti (n=43)  
Table 6. Cooperation of agrotourism and local authorities (n=43)

<i>Ocjena suradnje</i> <i>Cooperation grade</i>	<i>Broj gospodarstava</i> <i>Number of households</i>	<i>Udio (%)</i> <i>Share (%)</i>
Izvrсна	8	19
Vrlo dobra	9	21
Dobra	13	30
Zadovoljavajuća	5	11
Nema suradnje	8	19

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
Source: Survey, August 2002.

Tablica 7. Elementi potrebni za uspjeh, prema rangu (n=43)  
Table 7. Necessary elements for success, according to rank (n=43)

<i>Rang</i> <i>Rank</i>	<i>Elementi uspješnosti</i> <i>Elements of success</i>	<i>Broj gospodarstava</i> <i>Number of households</i>	<i>Udio (%)</i> <i>Share (%)</i>
1.	Cijela obitelj uključena u posao	24	53
2.	Treba voljeti raditi	11	26
3.	Ljubaznost	11	26
4.	Potrebna je kategorizacija	9	21
5.	Profesionalnost	6	14
6.	Povoljna kreditna sredstva	6	14
7.	Ponuda domaćih proizvoda	5	12
8.	Prodavati vlastite proizvode	4	9
9.	Imati staru kuću	4	9
10.	Ponuditi kvalitetu i niske cijene	2	5
11.	Obrazovanje	1	2
12.	Poslovati s agencijom	1	2
13.	Naći goste	1	2

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
Source: Survey, August 2002.

vlastitih poljoprivrednih proizvoda. Koji su razlozi tome, da li neprilagođenost zakonske regulative, nedovoljna pomoć lokale i regionalne vlasti, ili nešto treće pokazat će vrijeme. Međutim, s tendencijom povećanja turističkih kapaciteta i smanjenja poljoprivredne proizvodnje, ova gospodarstva mogu izgubiti status agroturističkih gospodarstava i postati isključivo ugostiteljsko-turistički poslovni subjekti u ruralnim prostorima.

## ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje agroturističkih gospodarstava u Istri pokazalo je da postoje sličnosti s rezultatima dobivenim u nekim inozemnim istraživanjima, a to je da ima više razloga zbog kojih ugostiteljsko-turistički poslovni subjekti u ruralnom prostoru počinju i ostaju u ovom poslu. Neka gospodarstva imaju značajne financijske koristi, međutim, financijski uspjeh nije glavni

Tablica 8. Planovi vlasnika u budućnosti, kratkoročni i dugoročni, prema rangu (n=43)  
 Table 8. Owner's plans for the future, short-term and long-term, according rank (n=43)

<b>Rang</b> <b>Rank</b>	<b>Planovi</b> <b>Plans</b>	<b>Broj gospodarstava</b> <b>Number of households</b>	<b>Udio (%)</b>
1.	Ništa ne mijenjati	63	27
2.	Proširenje turističkih kapaciteta	23	10
3.	Kratkoročni	Proširenje poljoprivredne proizvodnje	5
4.		Proširenje ponude	4
5.		Daljnji razvitak	2
1.	Dugoročni	Proširenje turističkih kapaciteta	14
2.		Daljnji razvitak	8
3.		Proširenje ponude	7
4.		Ne znam	6
5.		Ništa ne mijenjati	4
6.		Odustati ako se nešto značajno ne promijeni	3
7.		Proširenje poljoprivredne proizvodnje	2

Izvor: Anketa, kolovoz 2002. godine  
 Source: Survey, August 2002.

razlog zašto se bave ovom djelatnošću, što je donekle pokazalo i ovo istraživanje. Više autora ističe, a i kroz ovo istraživanje došlo se do spoznaje, da agroturistička aktivnost ima višestruki pozitivan utjecaj na zajednicu u kojoj je organizirana, te je i to jedan od razloga zašto lokalna zajednica ima važnu ulogu u njihovom uspjehu pa tako i obvezu da im pomogne kroz svoje političke odluke. Vlasnici smatraju daje je legislativa neprilagođena, a lokalna i nacionalna vlast do sada nisu u dovoljnoj mjeri prepoznale važnost agroturističke aktivnosti. Posljednjih godina postoje pozitivni pomaci u pomoći ovakvim poslovnim subjektima kroz sufinanciranje kredita i/ili održavanju pojedinih radionica.

Istraživanje potvrđuje da postoji sličnost između vlasnika koji se bave ovakvom aktivnosti, a to su velika neovisnost i samopouzdanje. Naime, vlasnici agroturističkih gospodarstava, kao što su i neka inozemna istraživanja pokazala, jesu svojevrsni lideri i/ili katalizatori razvoja ruralnog prostora. Financijska pomoć, ali i pomoć kroz programe edukacije, mogu biti ključni čimbenik u njihovom poslovnom uspjehu i dugoročnom poslovanju. Pri tome u kreiranju programa edukacije trebaju biti uključeni stručnjaci iz poljoprivredne djelatnosti ali i iz ugostiteljsko-turističkih djelatnosti. Programi trebaju biti kreirani prema specifičnim potrebama i ciljevima malih agroturističkih gospodarstava. Od 2009. kreirani su programi pomoći za razvoj turizma u ruralnim područjima s aspekta ugostiteljsko-turističke djelatnosti. Vjerujemo da će ovakav pristup imati pozitivan utjecaj na daljnji razvoj ruralnih prostora, općenito. U budućnosti

je važno pratiti utjecaj ovih programa, te ih je sukladno ocjeni, potrebno prilagoditi specifičnim potrebama ovih poslovnih subjekata.

## LITERATURA

- [1] Baćac R. Ruralni turizam – tradicijske vrijednosti Istre u funkciji turizma, TZ Istarske županije, izlaganje, [http://www.europeanrtcongress.org/pub/doc/countries/HR/HR\\_ECRT03\\_TI.doc](http://www.europeanrtcongress.org/pub/doc/countries/HR/HR_ECRT03_TI.doc), 2002
- [2] Brščić, K.: Marketinške pretpostavke uspješnosti subjekata agroturističkog gospodarstva u Istarskoj županiji, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet u Osijeku, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2005
- [3] Ciani A.: The Role of Rural Tourism for the Rural Integrated and Sustainable Development. Rural Development: Contents Models and Policies in the EU Towards the 21<sup>st</sup> Century, supervised by Ciani, A. – co-ordinator of the H.E.L.P. Project, Seminar in Italy, Perugia, 18-19 June, 1999, pp 280-303
- [4] Čorak S., Marušić Z. i suradnici: Tomas ljeta 2007, stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj, Zagreb, travanj 2008, <http://www.mint.hr/default.aspx?ID=4885>, 20.01.2009.
- [5] Deklaracija o ruralnom turizmu, <http://www.hrvatski-farmer.hr/CMS/0085/Rep/DEKLARACIJA.pdf>, 12.02.2009.
- [6] Državni zavod za statistiku, Popis poljoprivrede 2003., <http://www.dzs.hr>,

- [7] Franić R., Grgić Z., Agroturizam na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu u Hrvatskoj – Pretpostavke i izgledi razvitka, Studij slučaja, *Agriculturae Conspectus Scientificus*, Vol. 67, (2002) 3: 131-141
- [8] Getz, D., Carlsen, J., Characteristics and goals of family and owner-operated businesses in the rural tourism and hospitality sector, *Tourism Management*, (2000), 21: 547-560, <http://www.sciencedirect.com/> (11.01.2006.)
- [9] Hrvatska gospodarska komora: Turizam na seoskim obiteljskim gospodarstvima, Zagreb, travanj 2002, <http://www.hgk.hr>, (07.05.2002.)
- [10] Kovačič, M., Turizem v razvoju podeželja in prispevek maldih, *Posvet: Znanje, mladi in turizem*, Državni zbor Republike Slovenije in Turistička zveza Slovenije, Ljubljana, (2003)  
[http://www.ds-rs.si/dejavnost/posveti/posvet\\_16122003/Kovacic.doc](http://www.ds-rs.si/dejavnost/posveti/posvet_16122003/Kovacic.doc), (11.01.2006.)
- [11] Kušen E.: Turizam na seljačkom gospodarstvu, *Turizam*, (1995)7-8: 127-132
- [12] Lane B., What is rural tourism? It's role in sustainable rural development. Nordisk Bygdeturism Nätverk Conference, Kongsvinger, Norway, May, 1999, <http://bygdeturism.com/kongs1.pdf>, (10.07.2001.)
- [13] Lobo R. E. i dr., Agritourism Benefits Agriculture in San Diego County. California Agriculture, November-December 1999, <http://www.sfc.ucdavis.edu/agritourism/agritourSD.html>, (29.05.2001.)
- [14] Mc.Gehee, G. N., Kim, K., Motivation for Agri-Tourism Entrepreneurship, *Journal of Travel Research* (2004) 43(2): 161-170
- [15] Mišćin L., Mađer B., Aktualno stanje turizma na ruralnom prostoru Hrvatske 2008, Sektor za turizam HGK, Zagreb, 2008, <http://hgk.biznet.hr>, (19.02.2010.)
- [16] Narodne novine, Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva turizma, 34/08, 26.03.2008.
- [17] OECD: Tourism Strategies and Rural Development. Paris, 1994, <http://www.oecd.org/dsti/sti/transport/tourism/prod/e-94-49.pdf>, (05.06.2001.)
- [18] Otvoreni javni poziv za uključivanje u program kreditiranja seoskog turizma "Razvoj turizma na selu", <http://www.mint.hr>, (19.02.2010.)
- [19] Ou, F.-L., Shih, A., A Framework for Ecotourism and Agritourism Development, Proceedings of Iucn/Wepa-Ea-4 Taipei Conference, March 18-23, Taipei, Taiwan, 2002, <http://www.cnps.org.tw/park-03/WPC-EA4-2002/4%20Session%20D/D09.pdf>, (22.09.2005.)
- [20] Pančić-Kombol T.: Selektivni oblici turističke ponude u razvojnoj strategiji, Zbornik radova Znanstvenog skupa „Kontinentalni gospodarski resursi u funkciji razvitka Republike Hrvatske“, Sveučilište u Osijeku, Osijek 7-8 lipanj, 2002, pp. 319-337
- [21] Per Å. N., Staying on Farms, An Ideological Background, *Annals of Tourism Research*, (2002) 29(1): 7-24, <http://www.sciencedirect.com>, (10.02.2006.)
- [22] Rječnik turizma, Vukonić B., Čavlek N. (urednici), Masmedia, Zagreb, 2001
- [23] Schroeder, T., Background and Motivations of Resource-based Tourism Operators in the Northern Great Plains: A Qualitative Study, 2003, <http://und.edu/instruct/tschroed/nattour1.pdf>, (16.09.2005.)
- [24] Schroeder, T., Motivations of Resource-Based Tourism Operators in North Dakota, *Journal of Extension*, (2004), 42(6), <http://www.joe.org/joe/2004december/a6.shtml> (16.09.2005)
- [25] Turizam u brojkama 2007, <http://www.mint.hr/default.aspx?ID=4885>, 20.01.2009.
- [26] Weber S., Mikačić V. : Osnove turizma, Školska knjiga, Zagreb, 1994

